

5. Gusserl, E. (2009). *Ideï k chistoy fenomenologii i fenomenologicheskoy filosofii*. T. 1; M.: Akademicheskij proekt. (in Russian).
6. *Diskurs v sovremennom mire. Psihologicheskie issledovaniya*. (2011). Pod red. Pavlovoy N.D., Zachesovoy I.A., M.: IP RAN. (in Russian).
7. Pavlova, N.D. (2003). *Intent-analiz diskursa. Teoreticheskie i prikladnyie kommunikativnyie issledovaniya*. Yaroslavl: Istoki. (in Russian).
8. *Situatsionnaya i lichnostnaya determinatsiya diskursa*. (2007). Pod red. Pavlovoy N.D., Zachesovoy I.A. M.: IP RAN. (in Russian).
9. Serl Dzh. R. (1987). *Priroda intentsionalnyih sostoyaniy. Filosofiya, logika, yazyik*. M. (in Russian).
10. *Slovo v deystvii. Intent-analiz politicheskogo diskursa*. (2000). Ushakova T.N., Pavlova N.D., Lатыinov V.V., Tseptsov V.A., Alekseev K.I. SPb.: Aleteyya. (in Russian).
11. Rubinshteyn, S.L. (1997). *Izbrannyye filosofsko-psihologicheskie. trudyi*. M. (in Russian).
12. Tomasello, M. (2011). *Istoki chelovecheskogo obscheniya*. – M.: Yazyiki slavyanskikh kultur. (in Russian).
13. Meltzoff, A. N., & Brooks, R. (2007). Eyes wide shut: The importance of eyes in infant gaze following and understanding other minds. In R. Flom, K. Lee, & D. Muir (Eds.), *Gaze following: Its development and significance* (pp. 217-241). Mahwah, NJ: Erlbaum. (in English).

УДК 159'96

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКІСНИХ І КІЛЬКІСНИХ
ПОКАЗНИКІВ МОВЛЕННЄВОЇ ТРИВОЖНОСТІ
В УСНОМУ МОВЛЕННІ СТУДЕНТІВ
У СИТУАЦІЯХ ЕМОЦІЙНОЇ НАПРУГИ**

**Олеся Турчак
(Київ, Україна)**

На даному етапі розвитку психологічної науки питання мовленнєвої тривожності, як окремого виду ситуативної тривожності, лишається поза увагою вчених-дослідників. Проте вивчення цього феномену є ключовим моментом для оптимізації діяльності людини, зокрема мовленнєвої діяльності. На думку автора, розробка спеціальних програм з подолання та корекції мовленнєвої тривожності та їхнє введення в навчальні плани вищих навчальних закладів не лише дозволить покращити мовлення студентів, але й позитивно вплине на загальну успішність студентів. У цій статті викладено засади емпіричного дослідження проявів мовленнєвої тривожності в ситуаціях емоційної

напруги, а також результати аналізу проявів мовленнєвої тривожності студентів у емоційних ситуаціях, пов'язаних з навчальною діяльністю.

Ключові слова: мовленнєва тривожність, ситуації емоційної напруги, показник, програма дослідження.

На данном этапе развития психологической науки вопрос речевой тревожности, как отдельного вида ситуативной тревожности, остается вне поля зрения ученых-исследователей. Однако изучение этого феномена является ключевым моментом для оптимизации деятельности человека, в частности речевой деятельности. По мнению автора, разработка специальных программ по преодолению и коррекции речевой тревожности и их введение в учебные планы высших учебных заведений не только позволит улучшить речь студентов, но и положительно повлияет на общую успеваемость студентов. В этой статье изложены основы эмпирического исследования проявлений речевой тревожности в ситуациях эмоционального напряжения, а также результаты анализа проявлений речевой тревожности студентов в эмоциональных ситуациях, связанных с учебной деятельностью.

Ключевые слова: речевая тревожность, ситуации эмоционального напряжения, показатель, программа исследования.

At this stage of the development of psychological science the problem of speech anxiety as a separate type of situational anxiety is not popular among scientists and researchers. However, the study of this phenomenon is the key to optimizing human activities, in particular speech activity. According to the author, the development of special programs to overcoming and correction of speech anxiety and their introduction into the curriculum of higher education institutions, not only will improve the speech of students, but also will have a positive impact on the overall progress of students. This article outlines the basics of empirical research of speech anxiety in situations of emotional stress, as well as an analysis of the manifestations of students' speech anxiety in emotogenic situations related to educational process.

Key words: speech anxiety, emotional stress situation, indicator, research program.

Актуальність дослідження і постановка проблеми. У попередній публікації ми розглядали феноменологію мовленнєвої тривожності, яка визначалась нами як «специфічний тип ситуативної тривожності, що виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію та характеризується помітними порушеннями мовленнєвих параметрів, характерних для звичайного психічного

стану індивіда» [Турчак 2013 : 137]. У даній статті ми розглянемо результати емпіричного дослідження проявів мовленнєвої тривожності студентів у стресогенних ситуаціях, пов'язаних з навчальною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній психологічній літературі можна знайти багато досліджень, присвячених окремим видам тривожності. Найбільша увага приділяється таким видам тривожності, як екзаменаційна, комп'ютерна, шкільна, міжособистісна, тощо. Щодо мовленнєвої тривожності, то робіт, присвячених її дослідженню надзвичайно мало. В основному, емпіричні дослідження мовленнєвої тривожності стосувались її зв'язку з особистісними характеристиками людини. Так, О. С. Віндекер та Д. С. Васильєва [Віндекер 2008] встановили, що мовленнєва тривожність корелює з нейротизмом, екстраверсією та особистісною тривожністю. Існує також велика кількість досліджень вербальних проявів тривожності. Згідно дослідників, індикаторів тривожності у мовленні є: 1) проблеми у ході вибору слів (Н. В. Вітт, Г. Ліндсей, Е. Л. Носенко, А. Ньюберг, Дж. Маль, Ч. Осгуд, Е. Ролкер та ін.); 2) зміни у граматичному оформленні мовленнєвого повідомлення (Н. В. Вітт, Дж. Маль, Е. Л. Носенко, Ч. Осгуд, Е. Ролкер та ін.); 3) зміни в артикуляції та загальному темпі мовлення (М. Вінер, Н. В. Вітт, В. І. Галунов, Ф. Голдман-Ейслер, Л. П. Гримак, А. Диттман, А. Дібнер, Л. Н. Лук'янов, Дж. Маль, В. Х. Маньоров, Е. Л. Носенко, Ч. Осгуд, В. О. Попов, В. Л. Таубкін, Л. Г. Тищенко, Л. Уїнн, М. В. Фролов, Л. С. Хачатурьянц, Є. В. Хрунов та ін.); 4) виникнення самопереривань і самокорекцій (В. Левелт, Дж. Маль, Е. Л. Носенко та ін.). Виходячи з огляду і аналізу психологічної літератури щодо вербальних проявів тривожності, нами було створено програму емпіричного дослідження якісних і кількісних показників мовленнєвої тривожності у ситуаціях емоційної напруги.

Мета статті – виклад результатів емпіричного дослідження якісних і кількісних показників мовленнєвої тривожності студентів у ситуаціях емоційної напруги.

Завдання статті: 1) формування програми емпіричного дослідження якісних і кількісних показників мовленнєвої тривожності у ситуаціях емоційної напруги; 2) виклад результатів емпіричного дослідження якісних і кількісних показників

мовленнєвої тривожності в усному мовленні студентів у ситуаціях емоційної напруги.

Методи та методики дослідження. Емпіричними референтами мовленнєвої тривожності, що проявляється в усному мовленні у ситуаціях емоційної напруги було визначено:

1) Проблеми під час вибору слів. Діагностичними показниками цього прояву нами визначаються такі: паузи нерішучості; семантично нерелевантні повторення окремих звуків, складів, слів, словосполучень; пошукові слова; слова-паразити; словникова одноманітність; ерзац-позначення; парафазії; слова з чіткою позитивною або негативною конотацією; частка дієслів порівняно з часткою прикметників.

Коефіцієнт словникової різноманітності розраховувався за формулою:

$$K_{\text{словн.різноман.}} = \frac{\text{різних слів}}{2N_{\text{всіх слів}}} \times 100\%$$

Частка дієслів розраховувалася за формулою:

$$K_{\text{дієсл.}} = \frac{\text{дієслів}}{\text{слів}} \times 100\%$$

Аналогічно частка прикметників розраховувалася за формулою:

$$K_{\text{прикм.}} = \frac{\text{прикм.}}{\text{слів}} \times 100$$

Всі інші показники фіксувалися з позиції їхньої наявності або відсутності у мовленні піддослідних.

2) Зміни у граматичному оформленні висловлювань. Діагностичними показниками цього прояву нами визначаються граматично та логічно незавершені фрази; незакріпленість місця залежних членів речення; порушення структури складного синтаксичного цілого; помилки узгодження мовленнєвих одиниць антиципаційного походження. Всі показники фіксувалися з позиції їхньої наявності або відсутності у мовленні піддослідних.

3) Зміни у моторній реалізації висловлювань. Діагностичними показниками цього прояву нами визначаються зміни загального темпу мовлення; помилки в артикуляції звуків. Швидкість мовлення визначалася на основі показників мовленнєвих сегментів за одиницю часу. Найбільш стабільним сегментом для визначення швидкості мовлення нами визначені

склади, а за одиницю часу обрано хвилини. Орієнтовними показниками темпу мовлення визначено такі: 120 складів за хвилину (4-5 звуків за секунду) – повільний; 250 складів за хвилину (7-8 звуків за секунду) – середній; 350 складів за хвилину і більше (9-10 звуків за секунду і більше) – швидкий.

Помилки в артикуляції звуків фіксувалися з позиції наявності або відсутності останніх у мовленні піддослідних.

4) Самокоригування. Діагностичними показниками цього прояву нами визначаються такі: самопереривання; коригувальні вислови; самовиправлення. Всі показники фіксувалися з позиції їхньої наявності або відсутності в мовленні піддослідних.

З метою дослідження проявів мовленнєвої тривожності в емоціогенних ситуаціях було проаналізовано мовлення студентів, отримане в таких ситуаціях: а) ситуації здачі іспиту під час відповіді на екзаменаційні питання (42 особи); б) ситуації здачі заліку під час співбесіди з викладачем (35 осіб); в) ситуації виступу на конференції (24 особи).

Група піддослідних складалася з 101 людини, з яких – 44 хлопця і 57 дівчат. Контентний аналіз проводився над мовленням, яке було попередньо записане на диктофон, а потім перетворене в текст. У дослідженні також використовувався тест «Шкала ситуативної тривожності» Ч. Д. Спілбергера для визначення психічного стану піддослідних.

Виклад основного матеріалу і отриманих результатів.

Аналіз психічного стану продемонстрував, що найбільш стресогенною для студентів виявилась ситуація іспиту (середній показник ситуативної тривожності – 60 балів), а найменш стресогенною – ситуація виступу на конференції (52 бали проти 56 балів у ситуації заліку). Проте всі ці бали інтерпретуються як показники високої ситуативної тривожності. Це дає нам змогу стверджувати, що всі три ситуації мали значний вплив на емоційний стан піддослідних.

Проведений аналіз мовленнєвої продукції студентів виявив прояви мовленнєвої тривожності на трьох етапах породження мовлення.

І. Стадія концептуалізації. Коли йдеться про особливості вибору слів, слід зазначити, що підтвердилася наявність усіх дев'яти показників мовленнєвої тривожності, проте найбільш показовим виявились паузи нерішучості. Так, 100% піддослідних

мали у своєму мовленні як заповнені, так і незаповнені паузи нерішучості.

56% студентів мали у своєму мовленні нерелевантні повторення звуків, складів, слів, а іноді навіть цілих словосполучень. Наприклад: «У рез... у результаті вдається виконувати роботу швидше і з вищою якістю, а також економити кошти на палеві та матеріалах».

У мовленні 27% піддослідних було виявлено пошукові слова та фрази типу «ну...», «ну як...», «що ще...», «як це...», «ну як там...» тощо.

Слова-паразити були виявлені у мовленні 85% піддослідних. Найчастіше зустрічаються такі слова-паразити, як «ну», «там», «як-би» та «ось». Наприклад: «Спочатку, ну, починаємо рахувати, ну, загальну кількість, ну...».

Ерзац-позначення були виявлені у мовленні 15% піддослідних. Так, студентами використовувалися такі слова: «хімікати» – для позначення хімічних добрив, «машини» – для позначення сільськогосподарської техніки, вираз «грибок-бактерія» – для ідентифікації патогенів, «українська», «англійська» та «латинська» – для позначення відповідних мов. Наприклад: «У перекладі з англійської на українську технологія Clear Field означає «чисте поле».

Таке явище, як парафазії, тобто заміна букв або слова, знайшло відображення в мовленні 14% студентів. Помилку студенти помічали й одразу виправляли. Приклади: «Там він винайшов статеви́й плуг... еее... сталевий плуг»; «Це пояснюється демокра... демографічною ситуацією планети»; «для бога... для багатьох людей».

Слова з чіткою позитивною або негативною конотацією були виявлені в мовленні 24% піддослідних, найчастіше це були слова з префіксом най- (найлегший, найважчий, найцікавіший, найновіший), слово «дуже» в поєднанні з іншими словами (дуже легко, дуже складно, дуже важливо). До цього явища ми також віднесли й уживання підсилювальних часток «ж» та «же». Наприклад: «Вона ж як... завжди потрібна буде».

Частка дієслів значно перевищувала частку прикметників у мовленні 92% студентів. Так, частка дієслів у мовленні студентів становила 12,9%, а частка прикметників – 6,4%, тобто співвідношення складає 1:2. Слід зазначити, що в мовленні 8%

студентів частка прикметників перевищувала частку дієслів, проте, по-перше, різниця між показниками була незначною, а по-друге, це спостерігалось лише під час виступів на конференції. Така особливість, на нашу думку, пов'язана з тим, що мовлення було підготовленим. Натомість у ситуаціях іспиту та заліку, коли мовлення студентів є спонтанним, частка дієслів завжди перевищувала частку прикметників.

Середній показник словникової різноманітності піддослідних склав 29,1%. Слід зауважити, що такий показник словникової різноманітності є досить високим. Так, А. О. Крилов та С. О. Маничев визначають середнім показником словникової різноманітності коефіцієнт у 22,4% [Крилов 2007; 200]. Це дозволяє нам стверджувати, що для мовлення студентів у ситуаціях емоційної напруги словникова одноманітність не є характерною, що, на нашу думку, пов'язано з особливостями виконуваної діяльності (грунтовна відповідь на питання або доповідь).

Мовленнєва тривожність знайшла відображення також і в граматичному оформленні мовленнєвих повідомлень. Так, 74% студентів мали граматично незавершені фрази у своєму мовленні. Такі речення або фрази переривалися в довільному місці, і далі студент починав наступне речення, не довівши свою думку до кінця. Наприклад: «На ось цій діаграмі ви можете побачити, як додавання цільового ДНК...»; «Ми його вживаємо для того, щоб...».

У мовленні 22% студентів були випадки такого граматичного порушення, як незакріпленість місця залежних членів речення відносно їхніх головних слів, при цьому найчастіше головне слово знаходилося в постпозиції відносно залежного слова. Це засвідчено в таких прикладах, як «Не будемо про переваги їхні» (замість «Не будемо про їхні переваги»); «У мене пара довідників є» (замість «У мене є пара довідників»); «Записую їх у словник і їхній латинський переклад» (замість «Записую їх та їхній переклад латиною у словник»).

Мовлення 15% студентів мало порушення структури складного граматичного цілого. Найчастіше це проявлялося в тому, що студент переривав свою відповідь розповіддю про те, чому не зміг підготуватися належним чином до іспиту, або які труднощі в нього виникали під час вивчення предмету та відповіді на іспиті

чи заліку. Після такого відступу студент знову повертався до своєї відповіді. Наприклад: «Мені більше подобається, коли, наприклад, текст прочитаємо, і там йдуть вправи, коли на парі робити... то мені найбільше так подобається»; «Я не можу так... мені легше писати, ніж розповідати...»; «Та я вчила, але... Дуже складно мені дається...».

Помилки узгодження слів антиципаційного походження були виявлені у мовленні 29% студентів. Наприклад: «В сорок країнах світу...»; «...та різного форми...»; «...я про цей пестициди давно вже вчила...».

II. Стадія артикуляції. На цій стадії мовленнєва тривожність проявляється в особливостях моторної реалізації висловлювань. Щодо темпо-ритмічних змін, то емпіричне дослідження показало, що абсолютна більшість студентів мала нормальний темп мовлення (78%), проте 16% студентів мали швидкий темп мовлення і 6% студентів мали повільний темп мовлення.

Помилки в артикуляції звуків, були виявлені у 25% студентів. До таких помилок ми також відносили і підкреслено посилену вимову, яка переходила у скандування, яке в такому випадку втрачало своє призначення як засобу емфазы.

Слід зауважити, що ряд науковців (Н. В. Вітт, В. І. Галунов, Е. Л. Носенко та ін.) до особливостей моторної реалізації висловлювань у ситуаціях емоційної напруги також відносять і довжину латентного періоду реакції на репліку співрозмовника. Проте в нашому дослідженні ми не враховували цього критерію, оскільки вважаємо, що в ситуаціях навчальної діяльності студентів довгі паузи як реакція на питання викладача або аудиторії можуть бути не лише ознакою мовленнєвої тривожності, але й спричинені незнанням потрібної відповіді.

III. Стадія самоконтролю. Аналіз мовленнєвої продукції піддослідних на наявність самокорекцій продемонстрував, що останні були притаманні всім студентам. Слід зауважити, що всі мовці вносили корективу одразу після зробленої помилки, при цьому слово могло або перериватися, або промовлятися до кінця, але виправлення вносилось відразу після нього без введення коригувального вислову.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, проведене дослідження дає нам змогу стверджувати, що під дією

стресових факторів під час навчальної діяльності у студентів виникає мовленнєва тривожність, проявами якої є:

1. Проблеми у виборі слів:
 - заповнені й незаповнені паузи нерішучості;
 - нерелевантні повторення звуків, складів, слів, словосполучень;
 - вживання пошукових слів;
 - вживання слів-паразитів;
 - вживання ерзац-позначень;
 - виникнення парафазій;
 - вживання слів із чіткою позитивною або негативною конотацією;
 - більша частка дієслів порівняно з часткою прикметників у мовленні.

2. Зміни у граматичному оформленні мовленнєвого повідомлення:

- поява логічно та граматично незавершених фраз;
- незакріпленість місця залежних членів речення відносно головних слів, які при цьому знаходяться у постпозиції до залежних;
- порушення структури складного синтаксичного цілого;
- помилки узгодження слів антиципаційного походження.

3. Зміни в артикуляції звуків та загальному темпі мовлення.

4. Виникнення самопереривань і самокорекцій, які вводяться без введення коригувального вислову.

Подальші дослідження вимагають розробки корекційної програми по подоланню мовленнєвої тривожності студентів, що допоможе значно покращити результативність їхньої учбової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виндекер О. С. Исследование взаимосвязи речевой тревожности с другими личностными особенностями / О. С. Виндекер, Д. С. Васильева // Психологический вестник Уральского государственного университета. Вып. 6. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2008. — С. 378-380.
2. Крылов А. А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. — 2-е изд. доп. и перераб. — СПб.: Питер, 2007. — 560 с.
3. Турчак О. М. Психологічний зміст поняття «мовленнєва тривожність» / О. М. Турчак // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди)]. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О. М., 2013. – Вип. 14. – С. 129-139.

LITERATURA

1. Vindeker, O. S. (2008) Issledovanie vzaimosviasi rechevoi trevozhnosti s drugimi lichnostnymi osobennostiami. *Psihologicheskii vestnik Ural'sko'o gosudarstvennogo universiteta*. V. 6. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. Un-ta. S. 378-380. (in Russian).
2. Krylov, A. A. (2007) Praktikum po obschei, eksperimental'noi I prikladnoi psihologii / V. D. Balin, V. K. Haida, V. K. Herbachevskii i dr. Pod obschei red. A. A. Krylova, S. A. Manicheva. SPb.: Piter. 560 s. (in Russian).
3. Turchak, O. M. (2013) *Psyhologichnyi zmist poniattia «movlennieva tryvozhnist»*. *Psyhologivistyka*. V. 14. Pereiaslav-Khmel'nytskii: FOP Lukashevych O. M. S. 129-139. (in Ukrainian).

УДК 316.6

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ КОМУНІКАТИВНИХ УСТАНОВОК СТАРШОКЛАСНИКІВ

Ірина Федосєєва

(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті викладено результати ґрунтовного теоретико-емпіричного дослідження соціально-психологічних аспектів комунікативних установок старшокласників. Автором здійснено спробу на основі аналізу дефініцій комунікативних установок виявити відмінності у підходах різних авторів і одночасно засвідчити певну спільність поглядів щодо тих чи тих ознак даного психологічного феномену; виокремити основні складові досліджуваного комплексного утворення. Стрижневим завданням, розв'язаним у дослідженні, стала розробка і верифікація на матеріалі емпіричних досліджень методики вимірювання комунікативних установок старшокласників. Проведене емпіричне дослідження презентоване у вигляді результатів констатувального експерименту на матеріалі учнів старших класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів України. Висвітлено ключові перспективні напрямки дослідження соціально-психологічних аспектів комунікативних установок особистості на різних етапах онтогенези.